

Mykhaylo Lesiv. The Lemkian dialect: basic characterization

The paper discusses the phonetic, lexical and grammatical features of the Lemkian dialect against the fieldwork study carried out by Polish and Ukrainian linguists before the displacement of the Lemkian speaking community to the East – to the former Soviet Ukraine, and to the Western territories of Poland after World War II. A characterization is offered of the Lemkian dialect against the background of other Carpathian and West Ukrainian dialects as well as against Standard Ukrainian. The paper also discusses the native lexical stock of the Lemkian dialect and lexical borrowings from Polish, Slovak, Hungarian and from other languages.

Key words: The Lemkian dialects, Ukrainian dialects, Standard Ukrainian, phonetics, conjugation, declension, borrowings, Polonisms, Slovakisms, Hungarianisms, Germanisms.

Катерина ГЛУХОВЦЕВА (Луганськ)

© 2009

ВІДОБРАЖЕННЯ МІФОЛОГІЧНИХ УЯВЛЕНЬ УКРАЇНЦІВ В ОБРЯДІ „ПОКРИВАННЯ МОЛОДОЇ”

У статті проаналізований обряд „убе¹рати мо¹воду” (зави¹вати ў¹хустку), записаний у с. Переможне Лутугинського р-ну Луганської обл. від переселенців з Лемківщини, які проживають на сході України з 1946 року. Доведено, що мовні та позамовні складові в цьому культурному тексті знаходяться у відношеннях синонімії.

Ключові слова: культурний текст, реалемний, акціональний та агентивний план культурного тексту, вербальний компонент.

Культурний текст, сформований з вербальних і невербальних складових, що пов'язані за законами своєрідного синтаксису смисловими й формальними зв'язками, має „культурно-інформаційні відрізки, вибудовані в лінійній послідовності й композиційно об'єднані спільним тематичним і культурним началом” [Жвава: 103-104; Конобродська 2007¹]. План змісту тексту побудований за міфологічними уявленнями його творців, а з'ясування етимології явищ духовної культури сприяє встановленню давньої моделі світу. Культурним текстом є обрядовий текст, що репрезентує обрядову мову як сукупність вербальних і невербальних засобів, обрядову морфологію й синтаксис як сукупність форм і значень обрядових символів [Конобродська 2007²: 23].

Основні питання етнолінгвістичних досліджень – вироблення комплексної методики аналізу емпіричного матеріалу, виділення проблематики, з'ясування основних понять дисципліни, сутності та особливостей культурного тексту – реалізовано в працях М. Тостого [Толстой 2003], С. Толстої [Толстая 1996], В. Жайворонка [Жайворонок 2007], В. Конобродської [Конобродська 2007¹; Конобродська 2007²] та ін. учених. Завдання цієї статті вбачаємо в тому, щоб виявити, у яких відношеннях знаходяться вербальні й позавербальні компоненти традиційного народного обряду „покривання молоді”, який збережено на Слобожанщині.

В епоху урбанізації традиційні народні обряди нерідко замінюються новітніми, у яких немає місця давнім звичаям. Проте в окремих населених пунктах дотримання обряду – данина не тільки традиції, а й вияв самоідентичності. Таким є с. Переможне Лутугинського р-ну Луганської обл., де проживають депортовані в 1946 році переселенці з Лемківщини. На Луганщині (історично – Східній Слобожанщині) лемки були розміщені в кількох населених пунктах – селах Переможне та імені Карла Лібхнета Лутугинського р-ну, де до 1939 року проживали німці; у с. Великоцьк Міловського р-ну, с. Піски Новопсковського р-ну, с. Переможне Новоайдарського р-ну та деяких інших селах. Найбільше етнічних лемків проживає в Лутугинському р-ні. Це переселенці з с. Чарна Краківського воєводства, вихідці із Західної Лемківщини. За свідченнями В. Сергійчука, кількість господарств на цій території до 1945 року дорівнювала 12 366, на середину 1946 року виїхало 8239 сімей, залишилося 3354. Відношення українського населення до польського на цій території до 1945 року

у відсотках складало 96 : 4. У с. Чарна до 1945 року проживала 71 сім'я, але уже в середині 1946 року виїхало 24 родини [Сергійчук: 557-558]. Нині в с. Переможному Лутугинського району проживає 54 українці, за походженням – лемки.

Не вдаючись до історичної оцінки переказаних подій кінця 40-их років ХХ ст. (хай це зроблять історики), усе ж відзначаємо, що переселенці с. Переможного (Лутугинський р-н) пам'ятають село, з якого були депортовані на Луганщину, володіють говіркою, перейнятою від своїх батьків, зберігають традиції свого краю. Вони радо показали нам обряд *розбєрати мо'воду (зави'вати у хустку)*, що був складовою давнього весільного обряду.

Наши бат'ки привезли зи своєї землі / Лемк'їш'чини / вес'їл'ній обр'ад / розбєрати мо'воду і зави'вати у хустку // а б'ыво то так //

Ста'вили в'їдро з'водом / жеби жили г'ладко / з'верху да'вали заго'вовок, жеби жили ба'гато / на заго'вовок сте'лили ко'жушок / жеби з'зецко ича ім род'ыво кучер'аве / на шитко ш'їдау мо'водий / йому на кол'їна мо'вода / її на кол'їна да'вали хлоп'чика ма'вого / жеби род'ива периш'ї син // с'вашки зн'їмали в'їнок з вел'оном / од'ївали на го'вову д'їу чинам / жеби зам'їж выхо'дыли / а з того в'їдра обл'ївали в'одом па'рубк'їу / жеби ича же'нили //

А мы ича того обр'аду дотримуема по г'нешн'ї ден' і х'цеме вам ука'зати / як то б'ыво (Записано від Сороканич Ганни Теодорівни, 1936 р. н.).

У більшості сіл Луганщини збереглися спогади про обряд покривання молодої, що символізував перехід молодої до заміжнього стану. Він був продовженням посаду молодих, а розпочинався розподілом короваю. Ритуали розподілу весільного хліба і спільного його з'їдання молодими символізували створення нової сім'ї. Далі символічні дії через розплітання коси та покриття голови молодої очіпком і наміткою підкреслювали набуття нареченою нового статусу, ієрархічність шлюбного союзу. У найдавніші часи обряд розплітання здійснювався в господі молодої приданками та свекрухою, у кінці ж ХІХ ст. – як у молодої, так і в молодого приданками, свекрухою й навіть молодим.

Наразі цей обряд іменують *покри'ван'а, покри'вати моло'ду, накри'вати моло'ду, покри'т'а* [Магрицька: 113-114], *розби'рати моло'ду, зави'вати у хустку*. Подаємо запис обряду, здійснений у с. Нецерегове Білокуракинського р-ну Луганської області.

До'ходе те / шо моло'ду покри'вати / во'на ж там ч'ї у с'т'р'їч'ї / ч'ї у ч'в'їт'ку / ч'ї у в'їнку ч'ї ... нач'їнайут' моло'ду покри'вати // ста'новиц'а од'на о'тут с'вашка / от молодого з'боку / а од'на о'там // нач'їнайут' моло'ду розби'рати // то'д'ї об'в'азу'ют' о'так / а во'на ски'да / ски'да // о'так об'в'ажут' / то'д'ї метка'лем покри'вайут' у'двох с'п'ївайут' / „покриван'ка п'лаче / покривац'а / хоче / не" так покри'вац'а / як нам ц'їлу'вац'а" // поц'їлу'вали / о'це т'рич'ї о'так / то'д'ї об'в'азу'ют' о'тим ме'тка'лем / во'на ж ... і руш'ник / і моло'да // об'в'азу'ют' ме'тка'лем моло'ду ж о'так і ос'уд'ї за руш'ник у'стром'ї'айут' тої ми'т'кал' // і приши'вайут' к'в'їтку о'тут / с' пра'вого б'оку // сто'їат' т'ї / шо покри'вали / „а ста'ваїте" // „н'ї / ми не" у'станемо" // „а чо'го?" // „за ц'у в'їс'т' хоч' / сорок ш'їс'т' / хоч' од'ну / та по'їнен'ку" // по ч'ар'ц'ї на'л'ут' / по ш'иши'ц'ї да'дут' // о'це во'ни у'ста'їут' // нач'їнайут' да'рити / а то'ж / моло'д'ї сто'їат' / с'танут' о'так же / а ми ж то п'їд'ходим да'рити // ч'ї да'р'у вам о'це / ч'ї г'рош'ї / а во'ни ж то о'так к'лан'айуц'а //

Ну о'це ж у'же буд'ут' вез'ти // у'кри'ли о'це моло'ду / а тут д'їу'чата сто'їат' / ба'гато д'їу'чат / с'п'ївайут' // зараз ми покри'ли моло'ду і стої'їмо / „ої шо ж ви зробили / шо сам'її хот'їли / с' кни'ша / пал'а'ниц'у / з д'їу'чини / моло'диц'у" // а тут д'їу'чата іїї / „а ми / іа'б'ї схот'їли / ми б'їїї роз'р'адили / ко'ло се'бе поса'дили" // дру'ж'ко ка'же: „н'ї / у'же во'на / ко'ло вас не" си'д'їт'име" // ну / о'це ж у'же дру'жка / дру'жка / ко'ло моло'дой / у'ста'їе // во'ни іак о'то у'х'ват'ац'а / моло'да та дру'жка / п'лач'ут' / шо у'же ж дру'жку од'р'аж'айут' // так бу'їарин дру'жку т'а'гне / а моло'д'ї моло'ду // на'сид'у ро'з'їреут' / та п'лачут' // те'пер ха-ха-ха / іак зам'їж і'дут' / а то'д'ї п'лачут' // тут же с'п'ївайут' дру'ж'ки / „ку'ди / дон'у / соби'райес'а / шо так б'їло у'ми'вайес'а // соб'їрайес' м'їж чу'ж'її л'уди / са'ма зн'айу / шо там г'оре буд'е // там г'ора кре'м'їн'ч'ї ста / там свек'руха нор'овиста / во'на ж то'б'ї у'с'ї нор'ви по'ка'же / во'на ж то'б'ї пра'удон'ки не" с'ка'же // (Записано від Дубової Марфи Петрівни, 1912 р. н.).

Записані розповіді про обряд покривання молодої мають багато спільного. Молодій розплітають косу, накривають її міткalem чи хусткою (атрибут заміжньої жінки; символ прихильності, любові, вірності [Жайворонок 2006: 626]), її співають пісень, тобто прославляють. За звичаєм, наречена має три рази скинути хустку чи міткаль з голови й дозволити накрити себе тільки на третій раз. Отже, використано символіку числа *три*. В обряді, записаному в селі

Нещеретове, на міткаль пришивають квітку, щоб виділити й пошанувати молоду. Важливо, що обряд *покривати молоду* пов'язаний з іншим дійством – прощання дівчат з молодою.

Однак у першому обряді ширше репрезентовано традиційну символіку предметів, речей повсякденного вжитку, дій учасників обряду тощо. Зокрема, частково вербалізовано символіку води: у відро наливають води, щоб молоді добре жили, тоді як інша частина символічних значень цієї лексеми залишилася прихованою: „вода – символ парування, запліднення, розмноження – у давні часи шлюбні бралися на воді” [Жайворонок 2006: 106]. Символіка подушки, кожуха озвучена: подушка – символ багатства, кожух – „ознака статків, заможності” [Жайворонок 2006: 296]. Учасники цього обряду виконують символічні дії: воду наливають у відро (імовірно, раніше використовували діжу – символ сонця, священний предмет побуту, який дбайливо доглядали й навіть освячували [Жайворонок 2006: 188]); на подушку сідає молодий, на його коліна саджають молоду, яка тримає на колінах малого хлопчика, що символізує продовжувача роду, майбутнього сина подружньої пари. Крім того, свашки одягали на голову незаміжнім дівчатам вінок, щоб ті скоріше виходили заміж, водою з відра обливали парубків, щоб ті скоріше одружувалися.

Описуваний обряд вербалізується в різних говірках української мови в назвах, які, з одного боку, відображають основні етапи зазначеного обряду (*зн'їмати в'їнок, розпл'їтати косу, в'їдр'їзати косу, покривати о'ч'їнком*), а з іншого – представляють варіантність номінації зазначуваної обрядодії (*їти'нати косу, в'їдр'їзати косу, в'їдс'їкати косу, обти'нати косу, в'їдру'бати (в'їдрубувати) косу; покривати о'ч'їнком, покривати хусткою, запи'нати хусткою, хустку завивати, завивати ї'хустку*). Найменування *завивати ї'хустку*, збережене переселенцями з Лемківщини, на думку О. Потебні, пов'язане з символічним значенням зв'язаної, скрученої мотузки, вузла, що вказує на міцність молодого подружжя. *Завивати* передбачає й значення *замикати, закривати*, тобто позбавлятися звичаїв, пов'язаних з дівочтвом. Спорідненість, яка поєднує дві родини після укладання шлюбу, виражається вербально з допомогою символічної назви *завивати ї'хустку*. Це можна розуміти і як *звикання* молодого й молодої, чоловіка й дружини. Загалом завивання – це любов, звичка, а відповідно й влада та подкора [Потебня: 356].

Отже, обряд *розб'єрати моводу (завивати ї'хустку)* репрезентує давні міфологічні уявлення українців. Символіка дій учасників обряду накладається на символіку речей, що в ньому використані й названі. Символічне значення лексем, зокрема слів *вода* й *кожух, хустка* традиційна, така ж, як у інших фольклорних текстах. Специфічне значення, характерне лише для весільного обряду, має лексема *подушка*. Значення вербальних складових тексту обряду, уже затемнена внутрішня форма його назви вступає в синонімічні відношення з позавербальними складовими, доповнює й уточнює символіку тексту.

ЛІТЕРАТУРА

Жайворонок 2006: Жайворонок В. В. Знаки етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 706 с.

Жайворонок 2007: Жайворонок В. Українська етнолінгвістика: нариси: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.

Жвава: Жвава О. Из досвіду збирання матеріалу про родинні обряди Полісся // Етнолінгвістичні студії. 1. – Житомир: „Полісся”, 2007. – С. 105-113.

Конобродська 2007¹: Конобродська В. Поняття семантики в культурному тексті // Етнолінгвістичні студії. 1. – Житомир: „Полісся”, 2007. – С. 24-37.

Конобродська 2007²: Конобродська В. Л. Поліський поховальний і поминальні обряди. – Т. І. – Етнолінгвістичні студії. – Житомир: „Полісся”, 2007. – 356 с.

Магрицька: Магрицька І. В. Словник весільної лексики українських східнослов'янських говірок (Луганська область). – Луганськ, 2003. – 172 с.

Потебня: Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии // Потебня А. А. Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – С. 352-356.

Сергійчук: Сергійчук В. Український здвиг: Закерзання. 1939 – 1947. – К.: Укр. Видавнича Спілка, 2004. – 840 с.

Толстая: Толстая С. М. Этнолингвистическое изучение Полесья: состояние и перспективы // Полісся: мова, культура, історія. – Київ, 1996. – С. 47-54.

Толстой: Толстой Н. И. Очерки славянского язычества. – М., 2003. – 624 с.

Kateryna Hlukhovtseva. Representation of mythological concepts of Ukrainians in ceremony „BRIDE’S COVERING”

In the article „BRIDE’S COVERING” ceremony is analysed, that was recorded in Peremoshne village in Lutugino district of Luhansk region from migrants from Lemkivschina, who live in the East of Ukraine since 1946. It was proved that linguistic and extra-linguistic components in this cultural text are in the relations of synonymy.

Key words: *cultural text, realia, action and agent plans of cultural text, verbal component.*

Мадіна АЛЕКСЄЄВА (Москва)

© 2009

ЛЕКСИЧНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ В ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИХ ЛЕМКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена сучасним лексичним процесам у переселенських лемківських говірках в Україні, а саме результатам взаємодії лемківських говірок з мовами оточення (українською літературною та російською) і наслідкам цих контактів для системи діалекту.

Ключові слова: *лемківські говірки, мовна ситуація, лексична інтерференція, запозичення, адаптація запозичень.*

Лемківські говірки до середини ХХ ст. функціонували на крайньому заході українського діалектного континууму в гірських районах на пограниччі Польщі та Словаччини. Протягом декількох століть вони взаємодіяли з різними мовами карпатського ареалу (польською, словацькою, угорською, румунською). Ці багатовікові мовні контакти зіграли важливу роль у формуванні лексичної системи лемківського діалекту [Rieger 1983; Stieber 1974b].

У результаті примусових переселень 1945-47 рр. в радянську Україну і, пізніше, північні та західні регіони Польщі [Kwiek 1998; Kwilecki 1974] єдина група лемківських говірок розпалась на дві частини – польську та українську. В обох випадках лемки опинилися в новому для себе мовному оточенні. Мовні контакти лемківських говірок у нових умовах призвели до змін на всіх мовних рівнях: у фонетиці, морфології й передусім лексиці.

Дослідження сучасних процесів у переселенських лемківських говірках протягом тривалого часу було неможливим через те, що в радянські часи тема примусових переселень вважалася забороненою. Таким чином, сьогодні дуже важливим є вивчення актуального стану переселенських лемківських говірок [Алексеева 2008].

Дослідження лексики лемківських говірок в Україні повинно виявити в них результати лексичної інтерференції з боку української (літературної, втім розмовної) та російської мов, описати особливості функціонування запозиченої лексики та охарактеризувати основні лексичні процеси, які впливають на подальший розвиток лексичної системи лемківського діалекту¹.

Мовна ситуація лемківських говірок в Україні.

В Україні, як вже було сказано, переселенські лемківські говірки опинилися в новому для себе мовному оточенні:

¹ Матеріал для статті було зібрано під час діалектологічних експедицій в Україні в 2005-2006 рр. Записи зроблено у м.Львів, м.Монастирська Тернопільського району та селах Доброводи й Нова Гута Монастирського р-ну.